

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING KOGNITIV-DISKURSIV MEKANIZMLARI

I.U. Tojiboyev
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent, Namangan davlat universiteti
itojiboyev363@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv va diskursiv mexanizmlari qiyosiy-chog'ishtirma asosda tahlil qilinadi. Overlap hodisasining yuzaga kelishida konseptual bilimlar, kommunikativ tajriba, diskursiv kontekst va interpretatsiya jarayonlarining o'zaro integratsiyasi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi diskurs namunalarining qiyosiy tahlili asosida overlapning kognitiv-diskursiv modeli ishlab chiqiladi. Natijada Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) taklif qilinadi hamda uning overlap hodisasini izohlashdagi nazariy va metodologik imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: overlap, nutqiy ma'no, kommunikativ funksiya, kognitiv jarayon, diskurs, konseptualizatsiya, interpretatsiya, qiyosiy tilshunoslik, CDOM.

КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОВПАДЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ РЕЧИ И КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье на сравнительной основе анализируются когнитивные и дискурсивные механизмы феномена совпадения смысловых значений дискурса и коммуникативных функций в английском и узбекском языках. Научно обоснована взаимная интеграция концептуальных знаний, коммуникативного опыта, дискурсивного контекста и процессов интерпретации при возникновении феномена совпадения. В ходе исследования разработана когнитивно-дискурсивная модель совпадения на основе сравнительного анализа дискурсивных образцов на английском и узбекском языках. В результате предложена когнитивно-дискурсивная модель совпадения (ҚДЗ) и освещены ее теоретические и методологические возможности в объяснении феномена совпадения.

Ключевые слова: совпадение, смысловое значение дискурса, коммуникативная функция, когнитивный процесс, дискурс, концептуализация, интерпретация, сравнительная лингвистика, ҚДЗ.

COGNITIVE-DISCURSIVE MECHANISMS OF THE OVERLAP OF SPEECH MEANING AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEKISTAN

Annotation. This article analyzes the cognitive and discursive mechanisms of the overlap phenomenon of discourse meaning and communicative functions in English and Uzbek on a comparative basis. The mutual integration of conceptual knowledge, communicative experience, discursive context and interpretation processes in the occurrence of the overlap phenomenon is scientifically substantiated. During the study, a cognitive-discursive model of overlap is developed based on a comparative analysis of discourse samples in English and Uzbek. As a result, the Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) is proposed and its theoretical and methodological possibilities in explaining the overlap phenomenon are highlighted.

Keywords: overlap, discourse meaning, communicative function, cognitive process, discourse, conceptualization, interpretation, comparative linguistics, CDOM.

KIRISH

Til birliklarining kommunikativ faoliyatdagi samaradorligi nafaqat grammatik yoki semantik xususiyatlarga, balki inson tafakkuri va diskursni tashkil etuvchi kognitiv jarayonlarga ham bog'liq. Nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi aynan ana shu murakkab integratsiya mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Bir xil sintaktik yoki leksik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha interpretatsiya qilinishi mumkin. Bunday holat overlapning faqat lingvistik hodisa emas, balki kognitiv va diskursiv mexanizmlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda kognitiv tilshunoslik va diskurs tahlili yo'nalishlarida til birliklarining konseptual asoslari keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv-diskursiv mexanizmlari kompleks qiyosiy asosda alohida tadqiq etilmagan. Ayniqsa, kommunikativ interpretatsiya jarayonida konseptual bilimlar, diskursiv kontekst va pragmatik omillarning o'zaro ta'siri yetarli darajada yoritilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv mexanizmlarini qiyosiy-chog'ishtirma asosda tahlil qilish, uning konseptual bosqichlarini aniqlash hamda Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM)ni ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv-diskursiv mexanizmlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy, publitsistik hamda dialogik diskurs namunalari tanlandi. Tahlil jarayonida overlap hodisasining yuzaga kelishida konseptual bilimlar, diskursiv kontekst, kommunikativ maqsad va interpretatsiya jarayonlarining o'zaro bog'liqligi o'rganildi.

Tadqiqotda qiyosiy-chog'ishtirma metod, kognitiv tahlil, diskurs tahlili, pragmatik tahlil, kontekstual kuzatish hamda konseptual modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Har bir diskurs namunasi nutqiy vaziyat, konseptual faollashuv, kommunikativ strategiya va adresat interpretatsiyasi nuqtai nazaridan baholandi. Olingan natijalar ingliz va o'zbek tillaridagi overlap hodisasining umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida overlap hodisasining shakllanishida konseptual bilimlar, diskursiv rivojlanish va kommunikativ interpretatsiya bosqichlari yagona tizim sifatida qaralib, ular asosida Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) ishlab chiqildi. Mazkur model overlapning kognitiv va diskursiv rivojlanish mexanizmlarini izchil bosqichlarda tavsiflaydi hamda ingliz va o'zbek tillarida mazkur hodisaning kommunikativ tabiatini qiyosiy asosda izohlash imkonini beradi.

NATIJALAR VA TAHLIL

2.1. Overlap hodisasining kognitiv-diskursiv mohiyati

Nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi faqat grammatik yoki semantik hodisa sifatida emas, balki inson tafakkuri va diskursni tashkil etuvchi murakkab kognitiv jarayonlarning mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday kommunikativ birlik avvalo inson ongida konseptual model sifatida shakllanadi, keyinchalik esa diskurs jarayonida turli pragmatik omillar ta'sirida yangi kommunikativ funksiyalarni o'zlashtiradi. Shu sababli overlap hodisasining mohiyatini anglash uchun til birliklarining kognitiv tashkil topishi hamda diskursiv rivojlanishini kompleks ravishda tahlil qilish zarur.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan nutqiy ma'no insonning konseptual bilimlari, tajribasi va mental modellari bilan uzviy bog'liq. Diskurs esa ana shu konseptual bilimlarning real kommunikativ vaziyatda namoyon bo'lish shaklidir. Overlap hodisasi aynan konseptual bilimlar bilan diskursiv rivojlanishning o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Natijada bitta til birligi turli kommunikativ vazifalarni bajaruvchi ko'p funksiyali birlikka aylanadi.

Ingliz tilida overlapning kognitiv-diskursiv rivojlanishi ko'proq eksplisit sintaktik vositalar, modal konstruksiyalar va diskurs markerlari orqali amalga oshadi. O'zbek tilida esa kommunikativ vaziyat, milliy nutq odobi, implitsit ma'no hamda kontekstning roli kuchliroq namoyon bo'ladi. Shuning uchun ingliz tilida overlap ko'proq formal diskursiv vositalar orqali, o'zbek tilida esa kontekst va pragmatik tajriba orqali yuzaga chiqadi.

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, overlap hodisasining shakllanishida uchta asosiy komponent ishtirok etadi: konseptual faollashuv, diskursiv rivojlanish va kommunikativ interpretatsiya. Aynan ushbu komponentlarning uzviy integratsiyasi overlap hodisasining kognitiv-diskursiv asosini tashkil etadi.

2.2. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv modeli

Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining qiyosiy tahlili mazkur hodisaning shakllanishi inson tafakkuri, konseptual bilimlar, diskursning rivojlanishi va kommunikativ interpretatsiyaning uzviy integratsiyasi asosida amalga oshirishini ko'rsatdi. Overlap hodisasi alohida lingvistik birliklarning yig'indisi emas, balki bir necha kognitiv va diskursiv jarayonlarning ketma-ket hamda o'zaro bog'liq faoliyati natijasidir. Shu sababli uni izohlashda faqat sintaktik yoki pragmatik omillar bilan cheklanib bo'lmaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, overlap hodisasining yuzaga kelishida konseptual bilimlar diskursni shakllantirishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. Inson ongida mavjud bo'lgan bilimlar, tajribalar va mental modellar kommunikativ maqsad bilan uyg'unlashib, diskursni qurish strategiyasini belgilaydi. Mazkur strategiya nutqiy ma'noning shakllanishi va kommunikativ funksiyalarning tanlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz tilida kognitiv-diskursiv jarayon ko'proq grammatik va leksik markerlar orqali ochiq ifodalansa, o'zbek tilida implitsit ma'nolar, milliy nutq odobi va kontekstual bilimlarning ulushi yuqoriroq ekanligi kuzatildi. Natijada har ikki tilda

overlap hodisasi umumiy kognitiv tamoyillar asosida rivojlansa-da, uning diskursiv realizatsiyasi til tizimining tipologik va madaniy xususiyatlariga mos ravishda farqlanadi.

Tadqiqot davomida overlap hodisasining shakllanishida konseptual faollashuv, diskursiv konstruksiyalash, kommunikativ kodlash, overlap integratsiyasi hamda interpretatsiya bosqichlari izchil ravishda namoyon bo'lishi aniqlandi. Mazkur bosqichlarning o'zaro uyg'unligi natijasida bitta nutqiy birlik bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyani bajaruvchi ko'p qatlamli kommunikativ tuzilmaga aylanadi.

Olingan natijalar asosida overlap hodisasining kognitiv va diskursiv rivojlanish bosqichlarini umumlashtiruvchi Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) ishlab chiqildi. Mazkur model overlap hodisasining konseptual asosdan boshlab yakuniy kommunikativ interpretatsiyagacha bo'lgan barcha jarayonlarini yagona tizim sifatida izohlash imkonini beradi.

1-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv xususiyatlari (muallif ishlanmasi)

Tahlil mezonlari	Ingliz tili	O'zbek tili
Konseptual asos	Individual konseptual faollashuv ustuvor	Jamoaviy va madaniy konseptlar ustuvor
Diskursni shakllantirish	Grammatik va leksik markerlar orqali	Kontekst va nutq odobi orqali
Axborotni kodlash	Eksplisit ifoda	Ko'proq implitsit ifoda
Kommunikativ strategiya	Aniqlik va mantiqiy ketma-ketlik	Vaziyatga moslashuvchanlik
Overlapning kognitiv manbai	Konseptual integratsiya	Konseptual va madaniy integratsiya
Interpretatsiya	Lingvistik markerlarga tayanadi	Kontekst va madaniy bilimlarga tayanadi
Kommunikativ natija	Funksional aniqlik	Pragmatik moslashuvchanlik

Jadval ma'lumotlari ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasi umumiy kognitiv tamoyillar asosida shakllanishini, biroq uning diskursiv rivojlanishi va kommunikativ interpretatsiyasi har bir tilning tipologik hamda lingvomadaniy xususiyatlari bilan belgilanishini ko'rsatadi. Ingliz tilida lingvistik markerlarning roli ustun bo'lsa, o'zbek tilida kontekst, madaniy bilim va pragmatik tajriba asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan overlap hodisasi kognitiv va diskursiv omillarning integratsiyasi natijasida yuzaga keluvchi ko'p qatlamli kommunikativ tizim sifatida tavsiflanadi.

2.3. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv modeli (CDOM) (muallif ishlanmasi)

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi inson tafakkuri, konseptual bilimlar va diskursiv rivojlanish jarayonlarining uzviy integratsiyasi asosida shakllanishini ko'rsatdi. Overlap hodisasi til tizimining alohida sathlariga xos hodisa bo'lmay, balki kognitiv jarayonlar va kommunikativ faoliyatning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab tizimdir. Shu bois mazkur hodisani izohlash uchun konseptual faollashuvdan boshlab yakuniy kommunikativ interpretatsiyagacha bo'lgan bosqichlarni yagona modelda ifodalash zarurati yuzaga keldi.

Tahlillar asosida Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) ishlab chiqildi. Mazkur model overlap hodisasining shakllanishini yettita o'zaro bog'liq bosqich orqali izohlaydi.

Modelning birinchi bosqichi – konseptual faollashuv hisoblanadi. Bu bosqichda kommunikativ vaziyat ta'sirida inson ongida mavjud konseptlar, tajriba va ensiklopedik bilimlar faollashadi. Aynan shu bilimlar keyingi nutqiy faoliyatning mazmuniy asosini tashkil etadi.

Ikkinchi bosqich – kommunikativ maqsadni shakllantirishdir. So'zlovchi o'z kommunikativ niyatini aniqlaydi va axborotni qanday shaklda ifodalash strategiyasini tanlaydi. Mazkur bosqichda diskursning umumiy yo'nalishi belgilanadi.

Uchinchi bosqich – diskursiv konstruksiyalash bosqichidir. Bu yerda konseptual bilimlar til vositalari yordamida diskursga aylantiriladi. Leksik birliklar, grammatik konstruksiyalar va pragmatik markerlar yagona kommunikativ tizimni hosil qiladi.

To'rtinchi bosqich – nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar integratsiyasi hisoblanadi. Ushbu bosqichda til birliklarining semantik mazmuni kommunikativ vazifa bilan uyg'unlashadi. Natijada bitta birlik bir vaqtning o'zida axborot berish, baholash, ta'sir ko'rsatish yoki munosabat bildirish kabi bir nechta funksiyalarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Beshinchi bosqich – overlap hodisasining yuzaga kelishidir. Aynan shu bosqichda nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar o'zaro kesishib, ko'p qatlamli kommunikativ tuzilmani hosil qiladi. Overlap hodisasi kommunikativ samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

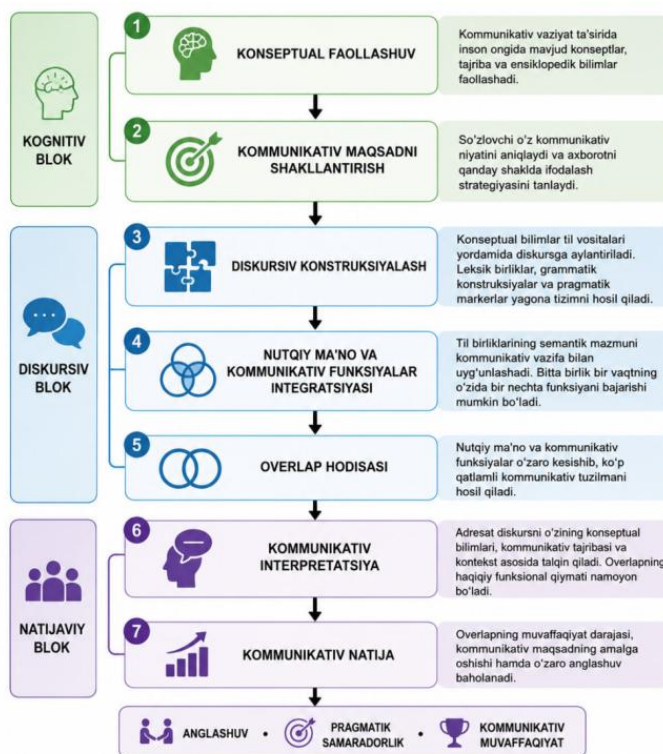
Oltinchi bosqich – kommunikativ interpretatsiya bosqichida adresat diskursni o'zining konseptual bilimlari, kommunikativ tajribasi va kontekst asosida talqin qiladi. Interpretatsiya jarayonida overlapning haqiqiy funksional qiymati namoyon bo'ladi.

Yettinchi bosqich – kommunikativ natija hisoblanadi. Ushbu bosqichda overlapning muvaffaqiyat darajasi, kommunikativ maqsadning amalga oshishi hamda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro anglashuv baholanadi.

Taklif etilgan **Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM)** ning ilmiy yangiligi shundaki, unda overlap hodisasi ilk bor kognitiv va diskursiv mexanizmlarning uzviy integratsiyasi sifatida bosqichma-bosqich modellashtirildi.

Model konseptual faollashuv, kommunikativ rejalashtirish, diskursiv konstruksiyalash, semantik-funksional integratsiya, overlap, interpretatsiya va kommunikativ natija o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini yagona nazariy tizimga birlashtiradi. Shu jihatdan CDOM ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv tabiatini qiyosiy o'rganishda yangi metodologik yondashuv sifatida tavsiya etiladi.

2-rasm. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv-diskursiv modeli (CDOM) (muallif ishlanmasi)

2-rasm. Overlap hodisasining kognitiv-diskursiv modeli (CDOM) (muallif ishlanmasi)

2.4. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv xususiyatlarining qiyosiy tahlili

Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv-diskursiv tahlili mazkur hodisaning har ikkala tilda umumiy kognitiv qonuniyatlarga asoslangan holda shakllanishini, biroq uning diskursiv realizatsiyasi va kommunikativ interpretatsiyasida muayyan tipologik farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Har ikki tilda ham overlap hodisasi konseptual bilimlarning faollashuvi, kommunikativ maqsadning shakllanishi va diskursning rivojlanishi natijasida yuzaga keladi. Biroq ushbu bosqichlarning amalga oshish usullari tilning strukturaviy va lingvomadaniy xususiyatlariga bog'liq ravishda farqlanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida kognitiv-diskursiv jarayonlarning asosiy xususiyati kommunikativ maqsadning grammatik va leksik vositalar orqali aniq kodlanishidir. Diskursni tashkil etishda modal fe'llar, bog'lovchilar, diskurs markerlari va sintaktik vositalar muhim rol o'ynaydi. Shu sababli overlap hodisasi ko'pincha eksplicit ifodalanadi va adresat tomonidan lingvistik markerlar asosida interpretatsiya qilinadi.

O'zbek tilida esa overlap hodisasining kognitiv-diskursiv tabiati milliy nutq odobi, implitsit ma'no, vaziyatga moslashuvchanlik hamda kontekstual bilimlarning ustuvorligi bilan tavsiflanadi. Kommunikativ maqsad ko'pincha grammatik shakldan tashqari pragmatik omillar orqali ham anglashiladi. Natijada bir xil sintaktik yoki leksik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha pragmatik yuklama kasb etishi mumkin.

Qiyosiy kuzatishlar overlap hodisasining shakllanishida konseptual faollashuv, diskursiv rivojlanish, kommunikativ integratsiya va interpretatsiya bosqichlari har ikki tilda ham mavjudligini ko'rsatdi. Biroq ingliz tilida mazkur bosqichlarning o'zaro bog'liqligi ko'proq lingvistik vositalar orqali namoyon bo'lsa, o'zbek tilida ekstralingvistik omillar, kommunikativ tajriba va madaniy bilimlar bilan mustahkamlanadi.

Olingan natijalar asosida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv rivojlanishi konseptual bilimlardan boshlanib, diskursiv konstruksiyalash, semantik-funksional integratsiya va kommunikativ interpretatsiya orqali yakunlanadigan uzluksiz jarayon ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Aynan mazkur ketma-ketlik Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM)ning nazariy asosini tashkil etadi.

2-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv xususiyatlarining qiyosiy tavsifi
(muallif ishlanmasi)

Tahlil mezonlari	Ingliz tili	O'zbek tili
Konseptual faollashuv	Individual bilim va tajribaga tayanadi	Individual va jamoaviy-madaniy bilimlarga tayanadi
Kommunikativ maqsad	Oldindan aniq rejalashtiriladi	Vaziyatga mos ravishda shakllanadi
Diskursni qurish	Grammatik va diskurs markerlari ustuvor	Kontekst va nutq odobi ustuvor
Nutqiy ma'noni kodlash	Asosan eksplisit	Ko'proq implitsit
Overlapning yuzaga kelishi	Lingvistik vositalar integratsiyasi orqali	Lingvistik va ekstralingvistik omillar integratsiyasi orqali
Interpretatsiya	Til birliklari va diskurs markerlariga tayanadi	Kontekst, madaniy bilim va kommunikativ tajribaga tayanadi
Kommunikativ natija	Mazmunning aniq va izchil anglashilishi	Pragmatik moslashuv va kommunikativ uyg'unlik

Jadval natijalari ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv rivojlanishi umumiy konseptual qonuniyatlarga asoslanishini, biroq uning kommunikativ realizatsiyasi tilning tipologik va lingvomadaniy xususiyatlari ta'sirida o'ziga xos shakllanishini ko'rsatadi. Shu jihatdan CDOM modeli overlap hodisasining nafaqat kognitiv yoki diskursiv, balki ularning integratsiyasi asosida yuzaga keladigan ko'p bosqichli kommunikativ tizim ekanligini nazariy va amaliy jihatdan asoslaydi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining kognitiv va diskursiv mexanizmlari o'zaro uzviy bog'langan ko'p bosqichli kommunikativ tizim ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar zamonaviy kognitiv tilshunoslik, diskurs nazariyasi va kommunikativ lingvistika doirasida ilgari surilgan ayrim nazariy qarashlarni tasdiqlash bilan birga, overlap hodisasining shakllanish jarayoniga oid yangi ilmiy yondashuvni ham taklif etadi.

Tadqiqot davomida overlap hodisasining shakllanishi konseptual faollashuv, kommunikativ maqsadni belgilash, diskursiv konstruksiyalash, semantik-funksional integratsiya va kommunikativ interpretatsiya bosqichlarining izchil ketma-ketligi asosida amalga oshishi aniqlandi. Mazkur natijalar T. A. van Dijkning diskursni insonning kognitiv bilimlari va kommunikativ vaziyati bilan bog'liq dinamik tizim sifatida talqin qiluvchi nazariy qarashlari bilan uyg'unlashadi [1]. Biroq mazkur tadqiqotda diskurs faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki overlap hodisasini yuzaga keltiruvchi asosiy mexanizm sifatida izohlandi.

Natijalar Ch. Fillmorning freym semantikasi nazariyasi bilan ham mos keladi [2]. Fillmor til birliklarining ma'nosi ularni tushunish uchun zarur bo'lgan konseptual freymlar orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari esa freymning faollashuvi kommunikativ vaziyatga bog'liq holda overlap hodisasining yuzaga kelishiga xizmat qilishini ko'rsatdi. Demak, overlapning mazmuniy asosini alohida til birliklari emas, balki ularni birlashtiruvchi konseptual tuzilmalar tashkil etadi.

Shuningdek, G. Fauconnier va M. Turner tomonidan ishlab chiqilgan konseptual integratsiya nazariyasi (Conceptual Blending Theory) mazkur tadqiqot natijalarini izohlashda muhim metodologik asos bo'ldi [3]. Mazkur nazariyaga ko'ra, inson tafakkuri turli konseptual maydonlarni integratsiyalash orqali yangi ma'nolarni hosil qiladi. Olingan natijalar overlap hodisasi ham aynan semantik va kommunikativ maydonlarning integratsiyasi natijasida yuzaga kelishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, tadqiqotda ushbu integratsiyaning diskursiv rivojlanish bosqichlari ham tizimli ravishda tavsiflandi.

Tadqiqot natijalari R. Langackerning kognitiv grammatika nazariyasi bilan ham uyg'unlashadi [4]. R.Langacker grammatik birliklarni konseptual jarayonlarning til tizimidagi ifodasi sifatida talqin qiladi. Ushbu tadqiqotda esa grammatik vositalar overlap hodisasining asosiy manbai emasligi, balki konseptual va diskursiv jarayonlarni yuzaga chiqaruvchi vosita ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Bu overlap hodisasini faqat grammatik yoki semantik doirada emas, balki kommunikativ-kognitiv tizim sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Natijalar R. Schank va R. Abelsonning ssenariy (script) nazariyasi bilan ham muvofiqlashadi [5]. Ularning fikricha, nutqni tushunish avvaldan shakllangan bilim ssenariylari asosida amalga oshadi. Mazkur tadqiqot esa overlap hodisasining muvaffaqiyatli interpretatsiyasi adresatning konseptual bilimlari, kommunikativ tajribasi va diskursiv kompetensiyasiga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi ****Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM)****ning ishlab chiqilganligidir. Taklif etilgan model overlap hodisasining shakllanishini konseptual faollashuv → kommunikativ

maqsadni shakllantirish → diskursiv konstruksiyalash → nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar integratsiyasi → overlap hodisasi → kommunikativ interpretatsiya → kommunikativ natija ketma-ketligi asosida izohlaydi. Avvalgi tadqiqotlarda mazkur bosqichlar alohida-alohida tahlil qilingan bo'lsa, CDOM ularni yagona nazariy va metodologik tizimga birlashtiradi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari overlap hodisasining kognitiv-diskursiv tabiatini chuqurroq anglash imkonini beradi hamda qiyosiy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili, pragmalingvistika va sun'iy intellekt asosidagi tabiiy tilni qayta ishlash yo'nalishlarida olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun yangi nazariy-metodologik asos yaratadi.

XULOSA

1. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi kognitiv va diskursiv jarayonlarning o'zaro integratsiyasi natijasida shakllanuvchi murakkab kommunikativ tizim ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Mazkur hodisaning yuzaga kelishi konseptual bilimlar, kommunikativ maqsad va diskursning uzviy bog'liqligi bilan belgilanishi aniqlandi.

2. Qiyosiy tahlillar overlap hodisasining shakllanish bosqichlari har ikki tilda umumiy kognitiv qonuniyatlarga asoslanishini, biroq uning diskursiv realizatsiyasi va kommunikativ interpretatsiyasi ingliz va o'zbek tillarining tipologik hamda lingvomadaniy xususiyatlariga ko'ra farqlanishini ko'rsatdi.

3. Ingliz tilida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv rivojlanishida grammatik va leksik markerlar, modal konstruksiyalar hamda diskurs bog'lovchilarining roli ustuvorligi, o'zbek tilida esa kontekst, implitsit ma'no, milliy nutq odobi va ekstralingvistik omillar yetakchi ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

4. Overlap hodisasining kognitiv-diskursiv mexanizmi konseptual faollashuv, kommunikativ maqsadni shakllantirish, diskursiv konstruksiyalash, nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar integratsiyasi, overlap hodisasi, kommunikativ interpretatsiya hamda kommunikativ natija bosqichlarining izchil ketma-ketligi asosida amalga oshishi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

5. Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv rivojlanish mexanizmlarini tizimli ravishda tavsiflovchi Cognitive-Discursive Overlap Model (CDOM) ishlab chiqildi. Mazkur model konseptual bilimlar, diskursiv rivojlanish va kommunikativ interpretatsiya o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini yagona nazariy tizim sifatida birlashtiradi.

6. Taklif etilgan CDOM modeli overlap hodisasining kognitiv va diskursiv tabiatini izohlash bilan bir qatorda, qiyosiy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili hamda pragmalingvistika yo'nalishlarida olib boriladigan tadqiqotlar uchun yangi metodologik yondashuv sifatida tavsiya etildi. Model turli kommunikativ vaziyatlarda nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi integratsiyani tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi.

7. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining kognitiv-diskursiv xususiyatlarini chuqurroq anglash, qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslikni rivojlantirish, shuningdek, diskursni avtomatik tahlil qilish, tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing) va generativ sun'iy intellekt tizimlarida kommunikativ ma'noni modellashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni takomillashtirish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
2. Fillmore C. J. Frame Semantics. In: Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing, 1982.
3. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – New York: Basic Books, 2002.
4. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. – Stanford: Stanford University Press, 1987.
5. Schank R. C., Abelson R. P. Scripts, Plans, Goals and Understanding. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1977.
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987.
7. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
8. Gibbs R. W. The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
9. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1995.
10. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. 4th ed. – New York: Routledge, 2014.